

O PERSPECTIVĂ FORMALĂ ASUPRA ÎNLOCUIRII INFINITIVULUI CU CONJUNCTIVUL

A FORMAL PERSPECTIVE ON THE REPLACEMENT OF INFINITIVES
WITH SUBJUNCTIVES

(Abstract)

Historical studies tell us that the replacement of the infinitive with the subjunctive in Romanian had a very late onset (around the 16th century) compared to the other Balkan languages. This paper reconsiders this statement from the perspective of generative grammar. It is argued that the inherited Latin infinitive has been replaced in Romanian more or less at the same time as other Balkan languages had their infinitive replaced, and that the *a*-infinitive is a later product that has incurred replacement around the 16th century. The conclusion is that there are two waves of infinitive replacement in Old Romanian, and that the onset of replacement is syntactically (versus morphologically) triggered.

Cuvinte-cheie: infinitive, conjunctive, româna veche, cartografie.

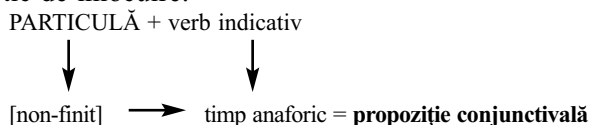
Key-words: infinitive, subjunctive, Old Romanian, cartography.

Studiile de lingvistică istorică ne spun că infinitivul a fost înlocuit cu conjunctivul foarte târziu în limba română, începutul acestui proces fiind datat în jurul secolului al XVI-lea. În articolul de față, voi arăta că această concluzie trebuie să fie nuanțată cu privire la tipul de infinitiv care a fost înlocuit. Infinitivul pe care îl vedem înlocuit în primele texte (i.e., *a* + infinitiv) nu este de același tip cu infinitivul înlocuit în limbile balcanice, pentru că are o marcă pre-verbală. Pentru echivalență, trebuie să considerăm infinitivul de tip romanic, transmis din Latină, fără marcă preverbală (i.e., *dare*). Acest infinitiv a fost înlocuit, în uzul său verbal, cu *de* + indicativ într-o perioadă neatestată, precedând secolul al XVI-lea. Gramatica generativă ne oferă cadrul teoretic necesar pentru a înțelege distincția dintre infinitivul *original* (romanic) și infinitivul cu *a*.

1. Istoric

Una din trăsăturile comune ale uniunii lingvistice balcanice consistă în pierderea infinitivului, începând cu greaca veche (Joseph 1980, 1983; Hesseling 1892; MacRobert 1980; Tomić 2006); situația se rezolvă prin cooptarea indicativului, care va fi utilizat în locul infinitivului, conform mecanismului din (1): indicativul este precedat de o particulă care are funcția de a anula proprietățile temporale ale indicativului, reducându-l la proprietățile infinitivului pe care îl înlocuiește. În acest fel, avem indicative cu valoare temporală anaforică, pe care le clasificăm ca propoziții conjunctivale în toate limbile balcanice.

(1) Tipar sintactic de înlocuire:



Acest tipar sintactic apare inițial în greacă și ne dă construcții ca în (2) (vezi Rivero 1994 și Tomić 2006).

(2) Bulgară	<i>da</i>	<i>otida</i>
	PARTIC	pleacă.INDIC.3SG / ‘să plece’
Greacă	<i>na</i>	<i>erthis</i>
	PARTIC	vine.INDIC.2SG / ‘să vină’

Tiparul se generalizează în toată aria balcanică, și apare ca atare și în română, cu particula *de*:

(3) Rom. veche:	de	goneaște
	PARTIC	gonește.INDIC.3SG (Varlaam C {369v})

Dat fiind că româna urma, în același timp, un proces de gramaticalizare specific ariei romanizate, în care infinitivul latin este precedat de complementizatori din seria *de*, *a*, tiparul (1) generează o soluție alternativă, în care infinitivul e menținut în categoria verbală (versus nominală), dar numai cu condiția de a fi introdus de o particulă. Primele texte atestă competiția dintre *de* și *a* ca particulă-complementizator, din care *a* iese învingătoare. De exemplu, în (4a,b), verbul aspectual selecționează un complement direct frazal cu verbul la infinitiv, introdus odată de *de*, și odată de *a*. În ambele cazuri, deci e clar că infinitivul are proprietăți verbale (nu nominale).

- (4) a. așa stătu nărodul **de** aducere darure (PO {301})
 b. în acea vreme începură [numele Domnului **a** propovedui] (PO {24})

Textele cele mai vechi conțin foarte puține exemple cu *de*-complementizator în infinitive, dar aceste exemple sunt suficiente pentru a ne semnala că a existat o competiție între *de* și *a*, ca în celelalte limbi romanice, și că *a* începuse deja să se fixeze ca singura opțiune.

Putem trage următoarele concluzii: când considerăm înlocuirea infinitivului dintr-o perspectivă sintactică, ne uităm nu la înlocuirea unei forme morfologice, oriunde ar fi ea, ci la înlocuirea unui tipar sintactic conținând această formă. Din acest punct de vedere, *de* + indicativ în (3) e prima versiune a propoziției conjunctivale în română, în care se respectă complet tiparul sintactic balcanic de înlocuire a infinitivului. Infinitivul înlocuit e cel cu desinența *-re*, transmis din latină, înainte de stabilizarea unui complementizator sintactic de tip *a*. Această perspectivă ne sugerează că tiparul sintactic din (4) e ulterior tiparului din (3), și că tiparul din (3) e foarte vechi, probabil foarte aproape, cronologic, de înlocuirea infinitivului în bulgară. Deci situația pe care o vedem în primele texte reprezintă o etapă avansată a fixării tiparului sintactic în complementele frazale, unde elementul *de* rămâne specializat în funcția de complementizator conjunctival, pe când elementul *a* se fixează în funcția de complementizator infinitival.

2. Cadru teoretic

Echivalența dintre tiparul balcanic și construcția cu *de* + indicativ devine evidentă când recurgem la o analiză cartografică, după formula dată în (5), care reprezintă structura internă a unei propoziții în Rizzi (1997, 2004).

(5) ForceP > TopP > FocusP_{contrast} > FinP > NegP > TP > vP
 = tip frazal > Topic > Focus > tip flexiune > negație > TAM > structura argumentală

Această formulă reprezintă ierarhia structurală obținută când inserăm un verb în domeniul sintactic: rolurile tematice din semantica verbului sunt calculate în proiecția structurii argumentale vP (i.e., proiecții pentru complement direct, indirect și pentru subiect), care se extinde în domeniul morfologiei flexionare (i.e., reprezentarea sintactică a trăsăturilor din sistemul timp-aspect-mod – TAM). Negația (în NegP) marchează granița dintre domeniul flexionar și domeniul discursiv. FinP cartografiază trăsăturile semanticii modale (i.e., *realis*, *irrealis*) și a semanticii temporale (i.e., valoare temporală independentă sau anaforică pentru sistemul TAM). FocusP reprezintă trăsătura sintactică corespunzătoare semanticii operatorului contrastiv și atrage constituenți cu interpretare emfatică focalizată. În același sens, TopP atrage constituenții cu interpretare topicalizată (e.g., subiectul predicăției). Proiecția cea mai înaltă, ForceP, stabilește tipul frazal al propoziției (e.g., declarativă, interogativă, imperativă etc.). Această formulă se potrivește foarte bine cu ordinea cuvintelor din româna veche și modernă, după cum s-a stabilit, de exemplu, în Hill (2013).

3. Propoziția conjunctivală: tiparul balcanic

Când aplicăm ierarhia din (5) la construcțiile din româna veche, avem avantajul de a constata că tiparul de înlocuire a infinitivului e identic pentru toate limbile balcanice. În mod special, particula e inserată în Fin, pentru că precedă negația, ca în (6), dar e mai jos decât constituenții deplasați la TopP ori la FocusP, ca în (7).

- (6) a. Iskam toj **da** ne hodi.¹ Bulgară
vreau el să nu plece.IMPf
'Vreau ca el să nu plece.'
- b. Thelo aftos **na** min pai.² Greacă
vreau el să nu plece
'Vreau ca el să nu plece.'
- c. să tîmplasă **de nu** știie nemic (Neculce 242) Româna veche
- (7) a. Iskam [na moreto s Marija] **da** otide, ne s Ana. Bulgară
vreau la mare cu Maria să plece nu cu Ana
'Vreau ca el să plece la mare cu Maria, nu cu Ana.'
- b. Thelo [sti thalasa me ti Maria] **na** pai aftos. Greacă
vreau la mare cu DEF Maria să plece el
'Vreau ca el să plece la mare cu Maria (nu cu altcineva).'
- c. Timplatu-s-au atunce, [grecii, carii era a lui Mihai-vodă capichihai, Rom. veche
și alții ce slujie la dînsul], **de-au** început a să sfădi ei în de ei. (Neculce 334)

În consecință, cartografia propozițiilor subordonate din (6) și (7) e următoarea:

- (8) ForceP > TopP > FocusP > FinP-**da/na/de** > NegP > TP-**verb indicativ**

În toate aceste construcții, propoziția conjunctivală e fazală în sensul lui Chomsky (2008), adică are capacitatea de a asigura un subiect independent, cu referință diferită de subiectul sau obiectul din principală.³ Din această cauză, considerăm că structura internă a propoziției subordonate e completă, până la ForceP, deși nu vedem nici un complementizator în centrul Force. Pe de altă parte, valoarea temporală a verbului subordonat e anaforică, deci coreferențială

¹ Informator: Olga Mladenova (comunicare personală).

² Informator: Melita Stavrou (comunicare personală).

³ În gramatica generativă, o structură fazală e completă în sensul că toate operațiile de derivare au loc numai în cadrul acestei structuri. Ne putem imagina acest fel de structură ca o cărămidă pe care o folosim în construcție fără să mai putem interveni în structura ei internă. Pe de altă parte, derivarea unei structuri non-fazale depinde de operații care provin dintr-o structură regentă. Folosindu-ne de harta din (5), putem spune ca structura fazală e mereu ForceP, pe când structura non-fazală ajunge numai până la FinP, restul nefiind proiectat.

cu valoarea temporală a verbului din principală. Anaforicitatea cu verbe la indicativ indică o situație anormală, pentru că aceste verbe au mărci morfologice de timp. Singura explicație e că particula din Fin vine cu o proprietate nepersonală, care inhibă morfologia temporală. Deci *de* în româna veche e o marcă de anaforicitate când apare în poziție de complementizator în centrul Fin.

În concluzie, construcția *de* + indicativ e primul conjunctiv românesc și provine dintr-un calc sintactic al construcției conjunctivale din limbile balcanice.⁴ Construcțiile cu verbe la infinitiv, ca în exemplul (4), trebuie reconsiderate în comparație cu tiparul sintactic din (8) pentru că ele pot apărea în alternanță cu *de* + indicativ, ca în (9), sub același verb aspectual.

- (9) a. el *apucasă* **de** scăpasă (Neculce 201)
 b. s-au *apucat* **a** tocmi cetatea (Neculce 222)

4. Infinitivul

Studiile recente asupra infinitivului în româna veche discută alternanța morfologică dintre infinitivele lungi (i.e., cu desinența *-re* sau *-rea*) și infinitivele scurte, fără desinență (e.g., Nedelcu 2013, Stan 2013). Dat fiind că aceste desinențe pot apărea în alternanță liberă în infinitivalele selecționate de verbe (i.e., obiect direct), ele nu ne indică nimic cu privire la particularitățile sintactice ale acestor construcții. Pe de altă parte, prezența lui *a* preverbal e foarte pertinentă, pentru că prezența sau absența acestui element determină schimbări în statutul frazal al infinitivului.

Studiile menționate mai sus clasifică acest *a* ca marcă flexionară a modului infinitiv. Această clasificare nu se justifică, pentru că: (i) forma de infinitiv e morfologic diferită de celelalte moduri gramaticale, deci nu e nevoie de supramarcaj flexionar pe verb; (ii) ca marcă flexionară, *a* ar trebui să fie obligatorie, ceea ce nu se întâmplă, căci avem infinitive fără *a*, ca în (10b).

- (10) a. nu le putem [**a le cunoaște** cu singur pipăitul] (Costin 1979: 121) **bi-prop.**
 b. [nici-l putem **da** țării noastre] (Ureche 1958: 66) **mono-prop.**

Diferența dintre (10a) și (10b) n-are nimic de-a face cu modul gramatical al verbului, care rămâne la infinitiv în ambele construcții, ci cu structura frazală: prezența lui *a* permite o structură bi-propozițională, pe când absența lui *a* are ca rezultat o structură mono-propozițională (Hill 2011). Altă dovadă în acest sens apare în (11).

⁴ Aici nu încerc să stabilesc originea lui *de* în această construcție și nu am nimic de spus despre condițiile de bilingvism care au facilitat acest calc sintactic.

- (11) a. au apucat [a duce.]
 b. Nu avea [de ce se apuca.] (Costin 105)

Comparația dintre (11a) și (11b) arată că *a* e echivalentul funcțional al constituentului **wh de ce** deplasat în domeniul grupului complementizator, pentru că aceste elemente apar în distribuție contrastivă, în loc să coexiste (i.e., **de ce a se apuca*). Aici, regula e următoarea: pentru ca un infinitiv să formeze singur o propoziție, grupul complementizator trebuie să fie lexicalizat, ori prin *a* ori prin prezența altui element specific grupului complementizator, ca de exemplu un pronume interogativ în (11b). În lipsa grupului complementizator, infinitivul generează construcții monopropoziționale, cum am văzut în (10b).

Motivul cel mai important invocat pentru o clasificare flexionară a lui *a se* bazează pe argumentul din Jordan (2009) că verbele de tipul *pare*, *întâmpla* permit deplasarea Grupului Nominal (GN) din subordonată la poziția subiect din principală atunci când avem *a* dar nu când avem complementizatori, de exemplu *de*. Deci *a nu* e complementizator. Această concluzie poate fi ușor falsificată de exemple ca în (12), unde deplasarea GN e permisă peste *de*.

- (12) a. Călugăraș oarecare, aflîndu-să în schit supt ascultarea unui părinte o samă de ai, **acesta**, din rîhna cea rea a vrăjmașului, **să tîmplă de** ieși de supt ascultare și să dusă de la mîna aceluia părinte bătrîn (Dos VS {66v})
 b. Și **tîmplîndu-să** în Nicomidiia **Dioclitian de** făcea multă supărare creștinilor (Dos VS {157v})
 c. visam că **să tîmplară doi oșelnici de** să blagosloviră de la dînsul și dzîsără (Dos VS {74r})

Gramaticalitatea construcțiilor din (12) nu este surprinzătoare dacă ne ghidăm după schema (8): ForceP poate bloca deplasarea GN de tip argumental, pentru că nu are proprietăți argumentale și nu poate asigura o deplasare ciclică localizată. FinP, pe de altă parte, e neutru pentru tipul de deplasare – de fapt, poate chiar proiecta o poziție argumentală, conform condițiilor din Rizzi & Schlonsky (2007). Cum *de* se inserează în Fin, deplasarea GN e permisă atât timp cât nu se proiectează nivelul ForceP (avem o structură tăiată la nivelul Grupului Complementizator). În concluzie, *de* nu împiedică ridicarea Grupului Nominal, deși e complementizator. Ca urmare, *a* poate fi complementizator în structurile de ridicare a GN atât timp cât e în Fin, nu în Force.

Următoarele teste demonstrează că *a* e într-adevăr în Fin, ca și *de*. Justificarea vine de la poziția lui *a* deasupra negației, în (13), și din ordinea constituentilor în TopP și/sau în FocusP, care apar deasupra lui *a* (14).

- (13) i-au căutat și veziriului în căia noapte [a nu mînea supt cortu.] (Costin 58)

- (14) a. au început [[cătră împăratul] **a pîrî** tare pre Brîncovanul] (Neculce 279) Topic
 b. cea ce poate [[toate] **a face**] (CC, 267 apud Frîncu 1969: 17/85) Focus

Conform testelor din (13) și (14), structura internă a infinitivalei în poziție de complement direct e identică celei din (8), diferența fiind numai în morfologia modului grammatical (i.e., infinitiv în loc de indicativ):

- (15) ForceP > TopP > FocusP > FinP-a > NegP > TP-verb infinitiv

Identitatea dintre (8) și (15) ne arată că verbele de control opțional selecționează mereu aceeași structură frazală în poziția de complement direct: ForceP/FinP, în care ForceP e vid pe plan fonologic dar nu pe plan funcțional, pe când FinP are marcaj lexical în mod constant. Marca din Fin poate fi diferită, morfologia verbului subordonat depinzând de opțiunea lexicală din Fin (i.e., indicative cu *de*, sau infinitive cu *a*). Din acest punct de vedere, putem spune că propoziția infinitivală s-a dezvoltat pe baza aceleiași tipar sintactic balcanic, numai opțiunile de lexicalizare atestând influența romanică (e.g., recategorizarea prepoziției *a* drept complementizator; combinația complementizatorului *a* cu infinitivul). Pe plan diacronic, această concluzie ne semnalează că tiparul/calcul sintactic balcanic era deja prezent în limbă când s-a declanșat recategorizarea lui *a* și menținerea infinitivului cu trăsături verbale. Deci *de* + indicativ a precedat construcția cu *a* + infinitiv.

E bine știut că textele vechi atestă coexistența lui *de* și *a* în fața infinitivului, ca în (16).

- (16) a. vom fi cu vină **de a nu** ne putea lepădarea (Coresi E {29})
 b. noi sîntem datori să fim gata [[de oaste] [în toată vremea,
 [cîndu va veni cuvîntul împăratului]], și [de bani] **de a le darea** pururea...] (Ureche 131)

Testele cartografice indică plasarea în Fin pentru ambele particule: *de a* apar deasupra negației, ca în (16a), iar constituenții din TopP și FocusP precedă *de a*. Cum se poate ca un centru sintactic să fie verificat de două elemente?

Dacă ne uităm la exemplul (17), vedem că de fapt *de* nu e capabil să verifice Fin infinitiv singur. De aceea nu putem avea infinitive introduse numai de *de* ca în franceză; *a* este obligatoriu pentru gramaticalitatea construcției.

- (17) au apucat **a duce**// au apucat **de a duce** // *au apucat **de duce**

Analiza e următoarea: centrul Fin e asociat cu două trăsături: [+/- finit], care stabilește valorizarea anaforică a lui T subordonat; și [+/- realis], care stabilește interpretarea modală. De obicei, aceste două trăsături sunt verificate împreună, în mod sincretic, de un element inserat în Fin. În cazul infinitivelor cu *de a*, cele două trăsături sunt verificate în mod separat: *de* verifică anaforicitatea;

a verifică modalitatea. Deci Fin este proiectat pe două centre sintactice în loc de unul – Fin1 și Fin2, ca în (18).⁵

(18) [_{ForceP} [_{TopP} [_{FocP} [_{FinP1} **de** [_{FinP2} **a** [_{NegP} **nu** [_{TP} *V_{inf}* ...]]]]]]]]]

În celelalte limbi balcanice, trăsăturile lui Fin sunt sincretice tot timpul. O comparație dintre textele secolului al XVI-lea cu letopisețele moldovenești indică o descreștere în opțiunea pentru *de a*, marcajul cel mai frecvent fiind numai cu *a*. Putem concluda că *a* s-a stabilizat ca singurul element lexical care verifică Fin, după modelul balcanic.

Direcția în care am pornit în această analiză sugerează că infinitivul cu *a* a apărut ceva mai târziu decât *de* + indicativul, pentru că *de* e deja stabil ca centru Fin și, de asemenea, apare slăbit (degradat) în această funcție. Degradarea apare în trăsăturile funcționale când *de* e reciclat pentru infinitive (i.e., numai [finit] dar nu și [modal]). Frecvența lui *de* în infinitive descrește în texte, fiind foarte greu să găsim *de a* în complementele infinitivale selecționate de verbe în letopisețe. Aceasta înseamnă că funcția lui *de* în aceste structuri a constat în fixarea valorii anaforice a infinitivului precedat de *a* în perioada când această prepoziție era în proces de recategorizare drept complementizator. Odată ce recategorizarea s-a definitivat, funcția lui *de a* a devenit redundantă. Din acest punct de vedere, separarea centrului Fin în (18) reprezintă o soluție marcată și temporară, dar disponibilă pentru rezolvarea ambiguităților sintactice în situații în care se reciclează lexicalizarea centrului Fin cu valoare anaforică.

5. Conjunctivul

Dacă *de* + indicativ e primul conjunctiv românesc, atunci *să* + indicativ/conjunctiv e al doilea tipar sintactic de conjunctiv. Ca urmare, *să* și *de* sunt complet echivalente în funcția de complementizatori în Fin.

Frâncu (1969; 2009) demonstrează că particula *să* își schimbă statutul, devenind marcă de conjunctiv în loc de complementizator condițional. Trebuie, din nou, să redefinim clasificarea lui *să*: acest element nu indică modul gramatical, căci se combină cu forme verbale la indicativ, nu numai la conjunctiv. În plus, uitându-ne la tabelul statistic din articolul din 1969, reprodus mai jos, putem vedea că *să* e foarte productiv sub verbe care au semantica de irrealis (*vrea, porunci, încerca*), dar nu sub verbele aspectuale care au semantica de realis – cele din urmă preferând infinitivele. Deci există o corelație între *să* și exprimarea modalității irealis.

⁵ Acest caz ar fi mai bine analizat conform principiilor de nanosintaxă, à la Ramchand (2008).

Tabelul 1: Complemente conjunctivale – frecvența în româna veche (Frîncu 1969)

verba voluntatis	verba injunccionis	⁶ verba necessitatis	verba temptationis	copulative	aspectuale
e.g. <i>vrea</i>	e.g., <i>porunci</i>	e.g., <i>trebui</i>	e.g. <i>încerca</i>	e.g. <i>este a ucidere</i>	e.g. <i>începe</i>
91,8%	90%	69,2%	31%	29,9%	2.4%

Pornind de la această observație, propun următoarea analiză:

O formă morfologică de mod conjunctiv nu e suficientă pentru a permite verbului să genereze o propoziție conjunctivală, cum se vede în (19).

(19) **au vrut vadză țara*

În (19), verbul conjugat la conjunctiv nu poate genera o propoziție în absența unui grup complementizator. De aceea, deși româna veche avea forme de conjunctiv moștenite din latină, nu putea să aibă propoziții conjunctivale subordonate înainte de reanaliza lui *să*. Aceasta este încă o dovadă că funcția lui *să* nu e flexionară, ci sintactică. Formele de conjunctiv moștenite din latină apăreau, înainte de reanaliza lui *să*, numai în propoziții imperative, ca în (20), sau în condiționale (protasis), ca în (21).

- (20) a. **fie** voao ce iaste (CPB, 2936 apud Frîncu 2009: 120)
 b. **sfințească**-se numele tău (CT, 10r,13-14 apud Frîncu 2009: 120)

⇒ Force[directive OP] → Fin[irrealis] → T[mood] (Han 1998)

- (21) Că întâi la aceste părți de lume, unde trăiesc moscalii, rușii, tătarii, să **fie** omul îmbrăcat în haine franțozești, ar crăpa de frig. (Costin 219)

⇒ Force [conditional OP] → Fin [irrealis] → T[mood] (Haegeman 2010)

Din punct de vedere cartografic, imperativele și protasis au aceeași structură în domeniul complementizator, având un operator OP care stabilește tipul de

⁶ Tabelul 1 exclude modalul *putea*, pentru care Frîncu (1969: 84/16) a calculat o frecvență de 22,6% cu conjunctivul față de 78,4% cu infinitivul. Problema e că toate formele de infinitiv au fost amestecate în acest calcul, și cele cu *a*, și cele fără *a*, care, după cum am văzut, generează tipare sintactice diferite (mono- sau bi-propoziționale). Cum înlocuirea cu conjunctivul se limitează numai la construcțiile bi-propoziționale, includerea construcțiilor mono-propoziționale falsifică rezultatele. Din aceeași cauză, am eliminat și verbele cauzative din Tabel, pentru că și aceste verbe generează construcții mono-propoziționale (Harley 2002).

propoziție; acest operator selectează Fin cu modalitate irrealis, care la rândul său selectează un centru T cu un mod gramatical compatibil. În aceste structuri, *să* e inserat în Fin și se deplasează la Force, căci e singurul element care poate verifica trăsăturile celor două centre din domeniul complementizator. Putem vedea că *să* condițional e în Force pentru că e urmat de constituenții care apar în grupurile Topic și Focus, ca în (22).

- (22) a. **să** [inimile noastre] **nu se întăritare** noao, îndrăznire avea-vrem
cătră Dumnezeu, și dela el vrem cere, priimi-vrem dela dînsul
(CPr 73 apud Densușianu 1997/1901: 711)
- b. Deci **se** [legicia] **osindești**, nu ești făcătoriu legiei ce giudețu
(CV, 129, 12-14 apud Frîncu 1969: 76/8)

Treptat, *să* condițional e lăsat în Fin în loc de a fi deplasat la Force. Aceasta reiese din ordinea cuvintelor în exemple de genul (23), unde *să* are funcția lui *dacă* dar e precedat de constituenții topicalizați sau focalizați.

- (23) ci lucrul în cumpănă sta și [[punținea jalbă cât de mica] și [cât de puțini oameni de țară]
să fie fost] n-ar fi luat domniia. (AB, 279 apud Todi 2001: 178)

În asemenea contexte, *să* e asociat în mod direct cu trăsătura irrealis din Fin condițional, pe când relația cu trăsătura-OP din Force se slăbește și dispare. Consecința e răspândirea lui *să* la propozițiile imperative, căci acestea au același tipar al grupului complementizator FinP ca și condiționalele, diferența fiind numai în tipul de operator, cu care *să* nu mai e în legătură. Exemple precum cel din (24) arată ambiguități în analiză între imperative și condiționale, pe când în (25) vedem că analiza lui *să* în domeniul complementizator e foarte ezitantă, dar se stabilizează în sec al XVII-lea, ca în (25c), prin plasarea definitivă a lui *să* în Fin cu trăsătura irrealis.

- (24) Să aveți pismă amarî și zavistie întru inimile voastre, **Cond./Imperativ ?**
nu vă lăudareți nece fireți mincinoși. (Frîncu 1969:76/8)
- (25) a. ce fie amu voao ceea ce iaste, e!, e!, și ceea ce nu e, nu!, **să** nu în fățarie **cădeți**. **Force**
(sec. XVI; CV, 134, 2-4 apud Frîncu 1969: 76/8)
- b. se se sfințească și se smintească-se toți vrăjmașii **Fin & Force**
(sec. XVI; PH, 4v/8 apud Frîncu 2009: 120)
- c. așea nice la voi **să** nu hie (sec. XVII; Varlaam, C, [25v]/Byck 1964) **Fin**

Deci putem spune că reanaliza lui *să* ca element irrealis are loc în propoziții neselectionate, înainte de a se răspândi la propozițiile selectionate (i.e., complement direct). Frîncu nu discută răspândirea lui *să* la imperative, dar susține că *să* conjunctiv apare în propoziții circumstanțiale, după verbele de mișcare, înainte de a se răspândi la completivele directe. Această supoziție coincide cu rezultatele analizei cartografice pe care o propun, căci propozițiile

circumstanțiale sunt neselectionate, și în măsura în care au semantica irrealis, beneficiază de reanaliza lui *să*.

Răspândirea lui *să* la complementivele directe se petrece conform aceluiași tipar ca reanaliza lui *a* cu infinitivul: adică prin medierea lui *de*. *De* singur nu are capacitatea de complementizator pentru conjunctivale, așa cum vedem în (26), dar poate asigura valoarea anaforică a lui Fin, pe când *să* stabilește o valoare irrealis pentru modalitatea din Fin, ca în (27).

(26) *spuse **de** osîndească

(27) a. și vrea nepotul [**de se** ia muiare pre mătușea] (Prav. 1581, 233r apud Frâncu 2009: 211)

b. să fie volnic [cu cartea domnii mele **de să**-și ție a lui parte]

(BB 1619, 45, 50 apud Frîncu 1969: 80/12)

c. acia spuse **de să nu** osîndească spre mișei bogății în beserecă (Coresi L {142})

Poziția lui *de* și *să* în grupul FinP iese în evidență când avem constituenți topicalizați care precedă *de*, ca în (27b), pe când *să* apare deasupra negației, ca în (27c). Deci pentru (27) avem aceeași structură cu Fin1 și Fin2, formulată în (28), care reproduce structura pentru *de a* din (18).

(28) [_{ForceP} [_{TopP} [_{FocP} [_{FinP1} **de** [_{FinP2} **să** [_{NegP} **nu** [_{TP} V_{inf} ...]]]]]]]]]

În paralel sau ulterior, *să* este reanalizat ca element Fin de sine stătător și apare singur, ca în (29).

(29) Scrisă amu iaste că îngerilor tăi zis-ai [de tine **să** te păzească] și [pre mîni **să** te ia]

(sec. XVI; CT, 120v/Dimitrescu 1963)

De este eliminat foarte repede din aceste construcții, fiind înlocuit cu *ca*, exact în aceeași structură, cum se vede în (30): *ca* e în Fin, căci constituenții topicalizați pot apărea în fața lui *ca să*, ca în (31). *Ca să* și *să* apar în alternanță liberă la această epocă, după cum se vede în (30b), ceea ce confirmă echivalența dintre centrul Fin divizat și nedivizat (verificare sincretică).

(30) a. socotit-am **ca să** nu lăsăm acestu lucru nesăvîrșit (sec. XVII; Ureche 1958: 65)

b. vrînd **ca să** jecuiască // vrînd **să** să fălească (sec. XVIII; Neculce 1955: 106)

(31) a. Iară cei direpți carii te cearcă,

[Dese bucurii] **ca să** nu-i treacă,

Să le vie pre tot ceas vești bune și veselii... (Dosoftei Psaltirea în versuri 1673 {178})

b. pentru [mulțimea] **ca** să nu-L calce pre El (NT 1648 {179} 9.)

c. ce tuturor semențiilor pre lume, [depreună] **ca** să să pomenească

(Varlaam Cazania {140r})

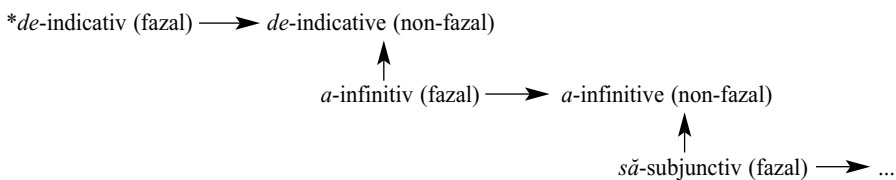
Această analiză a originii lui *să* conjunctiv are următoarele consecințe:

- *Să* trebuie clasificat drept complementizator, nu drept marcă flexionară pentru modul conjunctiv; deci are același statut sintactic ca *a* în infinitive și *de* în indicativele cu *de*.
- În perioada în care *să* e reanalizat ca marcă de irrealis, infinitivul cu trăsătură verbală nu mai exista decât după *a* sau alt complementizator. Deci înlocuirea nu se aplică infinitivului în general, ci numai infinitivului cu complementizator lexicalizat, care înlocuise deja infinitivul moștenit din latină. Faptul că înlocuirea cu conjunctivul se aplică unei structuri sintactice, nu unei forme flexionare (de infinitiv), ne explică de ce această înlocuire vizează nu numai *a* cu infinitivul, dar și *de* cu indicativul.
- Pe aceeași bază, înțelegem de ce *să* conjunctiv nu poate înlocui infinitivele care nu se află în structuri bi-propoziționale, chiar dacă aceste infinitive au trăsături verbale. De exemplu, *să* conjunctiv nu poate înlocui *putea* + infinitivul fără *a*, pentru că această structură e mono-propozițională și deci invizibilă procesului de înlocuire.
- Contactul lingvistic explică intrarea în limbă a tiparului sintactic (1). Înăuntrul acestui tipar pot apărea inovații specifice limbii, atât timp cât asemenea inovații asigură o verificare completă a trăsăturilor sintactice impuse de tiparul frazal. În româna veche, inovațiile consistă în variații de flexiune verbală (i.e., *să* e urmat nu numai de verbe la indicativ dar și de verbe la conjunctiv, care erau deja prezente în structurile condiționale și imperative în care *să* a fost reanalizat), sau în inventarul elementelor lexicale care pot servi de complementizatori (i.e., *de*, *ca*).

6. Consecințe teoretice

Teoretic, consecința cea mai importantă a acestei analize e că ne permite să identificăm reciclări regulate în contextul completivelor directe și putem chiar face reconstrucția situației în acest context pentru perioada ne-atestată a limbii. O schematizare în acest sens e propusă în (32).

(32) Reconstrucție sintactică



Schema din (32) reflectă concluziile din van Gelderen (2011) după care tiparele sintactice se reciclează în cursul schimbărilor diacronice. Structurile

discutate în acest articol se pretează foarte bine modelului van Gelderen, argumentele fiind următoarele:

Construcția *de* + indicativ în textele vechi apare sub mai multe verbe în poziția de complement direct (e.g., *vrea, zice, nemeri, căuta, tâmpla*), pe când în letopisește, aceeași structură apare numai sub verbe aspectuale și cauzative. În termeni formali, verbele din paranteză selecționează structuri fazale (ForceP/FinP), pe când aspectualele și cauzativele selecționează structuri non-fazale, tăiate (i.e., derivarea sintactică se oprește la FinP), în care subiectul din subordonată poate fi controlat de argumentele din principală. Există, deci, o legătură între degradarea semantică a lui *de* și degradarea structurii pe care o introduce: deși putem găsi câteva exemple cu *de* + indicativ fazal (majoritatea fiind non-fazal) în secolul al XVI-lea, în secolul al XVIII-lea găsim numai construcția non-fazală.

Construcția *a* + infinitiv are o structură fazală mult mai robustă decât *de* + indicativul în primele texte, unde e ușor de găsit un infinitiv cu subiect la Nominativ chiar în poziția de complement direct al unui verb de control. În letopisește însă asemenea construcții sunt mai rare, cel mai adesea infinitivele fiind non-fazale sub verbe de control. Aceasta este perioada în care se intensifică înlocuirea cu *să* + conjunctivul, o construcție cu caracter fazal puternic.

Aceste observații semnaleză o reciclare pe baza fluctuației dintre caracterul fazal ori non-fazal al subordonatei complementive selecționată de un verb deficient în valență tematică (i.e., verbe de control sau de ridicare): de fiecare dată când tiparul sintactic e folosit numai în varianta non-fazală, se declanșează reciclarea care are efectul de a fixa prezența grupului ForceP (i.e., derivarea continuă până la ForceP). Săgețile din (32) indică asemenea momente, când degradarea unei structuri spre analiză exclusiv non-fazală declanșează introducerea structurii următoare. Important e că tiparul sintactic rămâne constant, reciclarea vizând numai elementele lexicale (complementizatorul) și flexionare (modul gramatical al verbului).

Din acest punct de vedere, analiza ne poate duce la inferențe care depășesc gramatica atestată. De exemplu, putem afirma că *de* + indicativul a apărut ca structură fazală care a înlocuit structurile cu infinitivul latino-roman, degradat și non-fazal; de aceea etapa fazală a acestei structuri primește * pentru reconstrucție în (32). Avansând în direcția opusă, putem prevedea degradarea structurii *să* + conjunctiv, și eventuala înlocuire a acestei structuri. Româna modernă prezintă deja semne de degradare, căci *ca să* nu se mai analizează în Fin divizat: *ca* este acum ridicat la Force datorită efortului de a menține ForceP în aceste structuri (i.e., de aceea putem avea constituenți intercalați între *ca* și *să*).

BIBLIOGRAFIA

- Chomsky, Noam, 2008, "On Phases", în Freidin, R., Otero, C.P., Zubizarreta, M.L., *Foundational Issues in Linguistic Theory: Essays in Honor of Jean-Roger Vergnaud*, Cambridge, MA, MIT Press, p. 133-167.
- Frâncu, Constantin, 2009, *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Iași, Demiurg.
- Frâncu, Constantin, 1969, "Cu privire la "uniunea lingvistică balcanică. Înlocuirea infinitivului prin construcții personale în limba română veche", *Anuar de lingvistică și istorie literară* 20, p. 69-116.
- Haegeman, Liliane, 2010, "The movement derivation of conditional clauses", *Linguistic Inquiry* 41, vol. 4, p. 595-621.
- Han, Chung-hye, 1998, *The Structure and Interpretation of Imperatives: Mood and Force in UG*, Philadelphia, University of Pennsylvania dissertation.
- Harley, Heidi, 2002, "Possession and the double object construction", *Yearbook of Linguistic Variation* 2, p. 29-68.
- Hesseling, Dirk, 1892, "Essaie historique sur l'infinitif grec", în Psichari, Jean (ed.), *Études de philology néo-grecque*, Paris, A. Picard, p. 1-44.
- Hill, Virginia, 2011, "Modal grammaticalization and the pragmatic field: a case study", *Diachronica* 28, vol. 1, p. 25-53.
- Hill, Virginia, 2013, "The emergence of the Romanian subjunctive", *The Linguistic Review* 30, vol. 4, p. 1-37.
- Jordan, Maria, 2009, *Loss of infinitival complementation in Romanian. Diachronic syntax*. Ph.D thesis, U of Florida.
- Joseph, Brian, 1980, "A new convergence involving the Balkan loss of the infinitive", *Indogermanischen Forschungen* 80., p.176-187.
- Joseph, Brian, 1983, *The synchrony and diachrony of the Balkan infinitive*, Cambridge, Cambridge University Press.
- MacRobert, Catherine Mary, 1980 *The Decline of the Infinitive in Bulgarian*, Oxford, Somerville College - University of Oxford dissertation.
- Nedelcu, Isabela, 2013, *Particularități sintactice ale limbii române în context romanic. Infinitivul*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române.
- Ramchand, Gillian, 2008, *Verb Meaning and the Lexicon*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Rivero, Maria Luisa, 1994, "Clause structure and V-movement in the languages of the Balkans", *Natural Language and Linguistic Theory* 12, p.63-120.
- Rizzi, Luigi, 1997, "The fine structure of the left periphery", în Haegeman, Liliane (ed.), *Elements of Grammar*, Dordrecht, Kluwer, p. 281-339.
- Rizzi, Luigi, 2004, "Locality and left periphery", în Belletti, Adriana (ed.), *Structures and Beyond: The Cartography of syntactic structures*, vol. 3, New York, Oxford University Press, p. 223-252.
- Rizzi, Luigi; Shlonsky, Ur, 2007, "Strategies of subject extraction", în Gärtner, H. M., Sauerland, U. (eds), *Interfaces + Recursion = Language? Chomsky's Minimalism and the View from Syntax-Semantics*, Berlin, Mouton de Gruyter, p. 115-160.

-
- Stan, Camelia, 2013, “La nominalizzazione dell’infinito in rumeno – osservazioni diacronico-tipologiche”, *Revue roumaine de linguistique* LVIII, vol.1, p. 31–40.
- Tomić, Olga Mišeska. 2006, *Balkan Sprachbund Morpho-syntactic Features*, Dordrecht, Springer.
- van Gelderen, Elly, 2011, *The Linguistic Cycle: Language Change and the Language Faculty*, Oxford, Oxford University Press.

Virginia HILL
University of New Brunswick Saint John
Canada